

## TUDOMÁNYTÖRTÉNET

### További észrevételek egy XVIII. századi román nyelvtanhoz\*

1. Az előző tanulmányomban megkezdett kérdéskört az alábbi részletvizsgálatokkal szeretném kiegészíteni. – Értékes utalásnak tekinthetjük CHIVU hivatkozását AJTAI ABÓD MIHÁLY (1704–1776.) magyar példaszókat is tartalmazó latin nyelvtanára. Ez a „Grammatica Latina Methodo Nova & artificiosa In Usum Inlustris Gymnafii Bethleniani adornata. Cibinii Apud Johannem Barth, 1744.” (OSZK 170797, terjedelme 5+116+3 l.). CHIVU nem említi, de fontos, hogy e tankönyv verses ajánlása ifj. Torockószentgyörgyi Torotzkai Zsigmondnak, azaz „Infigni Mufarum E n y e - d e n f i u m (flofculo,) pulchrè adolefcenti” szól (kiemelés tőlem: L. R.). Az ajánlást követő keltezésben pedig ez áll: Enyedini Tranfilvanorum Anno 1744. 9. Augufti Confecrat Dedicat M. A. A. További kiadásai: Szeben, 1750.; Brassó, 1759. (PETRIK 1: 34, Pótlások 22–3; – ez utóbbi, német példaszókat is tartalmazó kiadás egy példányát l. OSZK L. Lat. 306); Kolozsvár, 1766. (SZINNYEI,

---

\* Vö. LŐRINCZI RÉKA, Egy XVIII. századi román nyelvtanhoz kapcsolódó nyelvelírás-történeti észrevételek: MNy. 2005: 65–73. Az ott már említett szakirodalmi hivatkozásokra itt gyakorlati okokból egyszerűsített formában (i. m.) utalunk vissza.

Magyar írók élete és munkái. Bp., 1891. 1: 93–4). – A Szárazajtán született, Bethlen Kata udvari papjaként is működő Ajtairól és nyelvtanáról I. ÉDER ZOLTÁN, Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Bp., 1978. 13–8.

AJTAI munkáját CHIVU a szebeni „jezsuita *Bethlenianum* gimnázium” számára írott nyelvtannak mondja (i. m. 37, 19. jegyzet). E felvetés elfogadhatóságát igen nehezíti, hogy jezsuita *Bethlenianum*-mal számolnunk sem Nagyszebenben, sem egyebütt nem tűnik megalapozottnak. A szebeni jezsuita rezidencia kérdéseire I. SCHMIDT WILHELM, Zur Geschichte der Jesuiten in Hermannstadt: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 6. 1864: 231–65; SZILAS LÁSZLÓ, Die österreichische Jesuitenprovinz in Jahre 1773: Archivum Historicum Societatis Iesu (=AHSI.) 47. 1978: 97–158, különösen 112–4; több okból is I. még az 1773-ban megszüntetett szebeni jezsuita rezidencia (vö. AHSI. 55. 1986: 369) 1774-ben készített könyvtárkatalogusának adatait értékesítő, román szakfolyóiratban megjelent tanulmányt: MARCA IACOB, Inkunabeln in einem siebenbürgischen Bibliothekskatalog aus dem Jahre 1774: Revue roumaine d’histoire 24. 1985: 147–52). L. továbbá KNAPP ÉVA, A nagyszebeni jezsuita iskolai színjátszás első szöveges emléke: Szent Alexius (1709.). In: A magyar színház születése. Az 1997. évi egri konferencia előadásai. Szerk. DEMETER JÚLIA. Miskolc, 2000. 221–30. A SZILAS feldolgozta források szerint 1773-ban a Nagyszebenben működő 10 rendtag közül kettőnek volt a fő tevékenysége az oktatás-nevelés (i. m. 141). Így ott „gimnáziumi” oktatással nemigen lehetne számolni. Az is aligha volna bizonyítható, hogy a Szilas által is emlegetett szebeni jezsuita *kollégium*-ban a nagyenyedi református kollégium tanárának, AJTAI ABÓD MIHÁLYNAK a latin nyelvtanát használták volna.

A jezsuiták latinoktatásával kapcsolatban ismeretes ugyanis, hogy az 1599-ben elfogadott (1586-ban már elkészült, 1591-ben módosított, később tovább korszerűsített) „Ratio studiorum” ajánlásának megfelelően a rendtartományok többségében ALVARES eredetileg háromrészes tankönyvét használták. (A mű teljes és részleges kiadásairól I. CARLOS SOMMERVOGEL, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus... I. Bruxelles–Paris, 1890–1909., *Alvarez, Emmanuel* a.; I. továbbá LADISLAUS LUKÁCS ed., Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu [1586., 1591., 1599.]. V. Monumenta Historica Societatis Iesu A Patribus Eiusdem Societatis Edita Volumen 129. Róma, 1986. 363.) A francia rendtartomány viszont DE SPAUTER (anyanyelvén VAN PAUTEN, latinosan IOANNES DESPAUTERIUS, 1460 k.–1520.) munkái használatának engedélyezését kérte és kapta meg. (Ez utóbbihoz is I. Monumenta Paedagogica Societatis Iesu. Collectanea de Ratione Studiorum Societatis Iesu [1588–1616.]. VII. Róma, 1992. 368, 369, 602. DESPAUTERIUS több latin nyelvtana közül I. főként a következőket: Rudimenta in tres partes divisa. Párizs, 1512.; Grammatica latina, Commentarii grammatici: Rudimenta, Grammatica, Syntaxis, Prosodia... Párizs, 1537.). ALVARES valamivel később vált tehát a franciáknál használatosabbá.

A portugál ALVARES (latinosan ALVARUS) 1572-ben Lisszabonban megjelent, de többektől többször átdolgozott „Institutionum Grammaticarum libri III” című munkájához is I. SOMMERVOGEL i. m. 1: 223–49; a jezsuita iskolák ALVARES-használatához I. még BARBARA BAUER, Deutsch und Latein in den Schulen der Jesuiten. In: GUTHMÜLLER–BODO szerk., Latein und Nationalsprachen in der Renaissance. Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissance-forschung. In Zusammenarbeit mit dem Wolfenbütteler Arbeitskreis für Renaissanceforschung. Hrsg. von der Herzog August Bibliothek. Band 17. Wiesbaden, 1998. 227–59. A nagyváradai vonatkozásokhoz I. CSÉPLŐ PÉTER, A nagyváradai r. kath. főgymnásium története. In: A Jászóvári Prémontrei kanonokrend Nagyváradai Főgimnáziumának Értesítője... Nagyvárad, 1894. 3–56; 1895. 3–87; a magyar vonatkozásokhoz általában I. HETS AURELIÁN, A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. In: Publicationes ad Historiam S. J. in Hungaria Illustrandam. Lucubrationes... Pannonhalma, 1938., MÉSZÁROS ISTVÁN, Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp., 1981. 452.

Minden valószínűség szerint fontos körülmény, hogy az ALVARES-nyelvtannak nem csupán számos átdolgozott és részkiadása jelent meg, hanem egyéb típusai is. Ezek: I. A példaanyagot (pl. ragozási mintaszókat) nemzeti nyelveken is megadó átdolgozások. Részben egyetlen kiegészítés

szító nyelvet (angol, flamand, francia, horvát, japán, kínai, magyar, német, olasz, spanyol stb.), többségben két vagy több nyelvet használók (gyakori a francia a némettel, kevésbé gyakori a flamand a franciával, francia a göröggel, japán a portugállal, a lengyel a némettel, magyar a némettel, német a csehvel, olasz a némettel). – 2. Vannak nemzeti nyelvekre (angolra, németre) lefordított változatok, átdolgozások (angol, francia, német). – 3. És talán nem mellékes, hogy adathozható az ALVARES-minta alkalmazása nemzeti nyelvnek a leírására is: *Observations pour la Langue Françoise et sur l'Orthographe tant Françoise que Latine...* Munich, 1758. Mindehhez l. SOMMERVOGEL i. h., az utóbbihoz i. m. 241; legújabban pedig l. MATSUOKA KŌUJI, *Chūseiki ni okeru latengo honyaku. Alvarez laten bunten o chūsin ni.* Sophia 31. 1982: 116–36 – hivatkozik rá POLGÁR LÁSZLÓ: AHSI. 52. 1983: 381, 487. tétel.

2. AJTAI nyelvтанának vizsgálatával kapcsolatban két különösen is fontos eredménye van CHIVUNAK: 1. Az 1744-ben Szebenben kiadott grammatika és a kéziratos ILVal. formai, képi megszerkesztésbeli (a nyomtatott mű 68–9. lapjáról és a kézirat egy részéről készített hasonmás beiktatásával is szemléltetett) hasonlóságainak felismerése; 2. A regulák használatára vonatkozó észrevétele. AJTAINál ez több fejezetre is jellemző. Így a 69. lapon kezdődő „Regulae constructionis” címűre is. Ehhez hasonlóan az ILVal. XI., szintaxissal foglalkozó caputja mutat regulákra tagoltságot.

Ami a grafikai előkép ügyét illeti: ismeretes, hogy a középkori kéziratok és a korai nyomtatványok (az írástükröt esetleg bekezdésfélékkel levegősítve) többnyire a lap (vagy hasáb) tetejétől az utolsó sorig töltik ki a mezőt, az utolsó sort követően olykor végjelző rajzolatokat iktatnak be, de lényegében folyamatos és lineáris térkihasználásúak (l. a régebbi és újabb hasonmás kiadások tucatjait). Ezzel szemben a könyvnyomtatás újszerű lehetőségeit értékesítő, szemléltető jellegű, tehát oktatási célból készült, már nem kizárólagosan lineáris szerkesztésmód akár XVI. századi nyomtatott tankönyvekkel is példázható. Ehhez is l. SÁRA BALÁZSNAK ERIKA ISINGRE is hivatkozó, de főként saját megfigyeléseire alapozó megállapításait (i. m. 161; a 171. lapon l. LAURENTIUS LUDOVICUS Bártfán 1597-ben második kiadásban megjelent tankönyve két lapjának ilyenfajta tördelismódot szemléltető quasi-hasonmását is). Hasonló gyakorlatot követőként akár a kéziratos KolGr. vagy FEJÉRVÁRI is idézhető (l. a MNytForr. 3. végén található hasonmás-lapokat).

Ami a regulahasználatot illeti: ezzel kapcsolatban az előzőknél is kevésbé mulasztható el a kitekintés a vonatkozó egyetemes gyakorlatra. E tekintetben sajnos csupán a magam anyagismerete alapján, de hivatkoznám például a CHIVU emlegette RHENIUS latin nyelvtanának 1736-os kaszai kiadására: *Compendium Latinae Grammaticae pro Discentibus Scriptum. Et nunc poft accuratas Cenfuras, Academiarum & Scholarum Illuftrium, poftremo recognitum, atque fublatis mendis Typographicis editum,* à M. JOHANNE RHENIO. *Adjunctae fubindè R e g u l a e Notaeque variae, hactenus defideratae* (OSZK 821.939 – kiemelés tőlem, L. R.).

*Regulá*-kat az egyébként nem regulás szerkezetű PRISCIANUS *Institutiones* is emleget. Így például különböző elszórt előfordulások után a kilencedik könyv „De praeterito perfecto” című részének a regulát jól azonosítható jelentésben használó első mondatát: „Praeteriti perfecti multiplices sunt regulae” (l. KEIL i. m. 1: 458, l. még 80, 88, 454, 457 stb. lapok). Regulákkal dolgozik GUARINO VERONESE (1374–1460., többek között Janus Panonius tanára) talán még 1418 előtt írt, 1470-ben Velencében, majd sok további kiadásban megjelent (címét talán később elnyert) „Grammaticales Regulae”-ja. Hasonló tapasztalható a bécsi humanista magister, BERNHARD PERGER 1482-ben Passauban megjelent „Artis grammaticae Introductionum...” című nyelvtanában, melynek „Constructio”-ja (szintaxisa) 22 regulában tárgyalja tulajdonképpen a kongruenciátant és esettant (vö. LANDGRAF i. m. 45–6, SÁRA i. m. 160). Címében is említi a regulákat ANTONIUS MANCINELLUS 1490-ben Rómában kiadott „Epitoma seu regulae constructionis”-a (l. LANDGRAFF i. m. 42). Az általam látottak közül regulás a fentiekben már idézett NICOLAUS PEROTTUS 1507-es bázeli „Rudimenta”-ja is. A vulgáris nyelvtanok köréből l. például GIOVANNI FRANCESCO FORTUNIO (1470 k.–1517.) „Regole grammaticali della volgar lingua” című munkáját (Ancona, 1516.). SYLVESTERNÉL

az ortográfiával, nomennel foglalkozó részek tartalmaznak regulákat (CorpGr. 10, 11, 14, 19, 23, 24, 25). MOLNÁR GERGELY latin nyelvtanát követve *Regula-Szabály* „középcímeket” használ a KolGr., több fejezetében dolgozik regulákkal FEJÉRVÁRI SÁMUEL (ez utóbbiakhoz l. MNyForr. 3.).

CHIVU látva, de nem részletezve az AJTAI-nyelvtan és az ILVal. különbségeit, körültekintő mérlegelésre vallóan úgy vélekedik, hogy a további keresgélést AJTAI vagy az övéhez hasonló grammatikák irányában lenne érdemes folytatni (CHIVU i. m. 37).

3. Az ILVal.-kiadást bevezető tanulmány nem tér ki rá, de mindenképpen figyelmet érdemel az is, hogy a párhuzamba állított AJTAI-nyelvtan és az ILVal. nem pusztán képi megszerkesztésében és a *regulá*-kkal dolgozásban hasonlít egymáshoz, hanem a felvett regulák tartalmában is. A tartalmi vizsgálódás eredményeként aztán más sajátosságok felé mutató kapcsolatok is felsejlenek. Ilyen például mindjárt az, hogy a humanista szintaxisok rendszerint elkülönülő két részéhez hasonlóan az ILVal. is könnyen felismerhető csoportosításban (I–VII. és VIII–XXII.) adja meg a konkordancia (kongruencia) és a rekcio szabályait. A humanista nyelvtanok ide tartozó kérdéseire l. COLOMBAT i. m. „L’installation de l’opposition entre concordance et régime” című (382–5) és „La victoire sur la modèle concurrent: transitivité/intransitivité” című fejezetét (385–94). A konkordancia-kérdésekhez külön is uo. 401–26; l. továbbá SCHÄFFER-PRIESS i. m. 246–52.

Az ILVal.-ban a konkordancia-szabályokon belül az I–II. a nominativusban álló főnév (alany) számának, személyének és az ige(i) állítmány, beleértve a létigés összetett állítmányt (is) számának, személyének kötelező egyeztetését tárgyalja. Ez a nominativusban álló főnévvel (alannyal) és igével dolgozás természetesen felfogásbeli változást is jelez az ARISZTOTELÉSZ *hupo-keimenon* – *katogorema* dualizmusára visszavezethető, a középkori nyelvtanok *suppositum* – *appositum* szembeállításához képest. Mint ahogy a *suppositum* – *appositum* szembeállításnál fiatalabb *subiectum* – *praedicatum* kettősre váltó terminushasználat sem csupán metanyelvi módosulás folyománya (vö. COLOMBAT i. m. 394–6).

A III–V. regula a melléknév, névmás, participium és a tőlük kísért főnév egyeztetésével foglalkozik (használt termiusa pl. a *concordant*). A VI. az ún. *substantiva continuata* kérdésére tér rá. A más nyelvtanokban *appozíció*-féle neveken is tárgyalt *substantiva continuata* szerkezetfajtának a körébe tartozó igen érdekes típus a *Dumnezeu* (hímnemű), *veselia mea* (nőnemű) ’Isten, az én örömöm’, lat. *Deus* (hímnemű), *gaudium meum* (semleges nemű) típus (ILVal. 69: 140). A VII. regula lényege: „interrogatio et responsio casu c o n s e n t i u t ” (kiemelés itt s a közvetlen következőkben tőlem – L. R.).

A VIII–XXII. regulákbeli rekcio-szabályokhoz l. COLOMBAT i. m. 427–63. lapok közti részeit; a magyar nyelvleírásban „újabban” ismét használatos *rekcio*, *régens* stb. családtagjainak fontos terminológia-történeti és etimológiai vonatkozásaihoz pedig l. 427. és kk. Az ILVal. rekcio-szabályain belül a VIII–XIV. regulák az igeikkel foglalkoznak (*potest habere*; *casum regunt*; *admittere potest*; participia ... *regunt* terminusokkal), a XV–XIX. egymás melletti névszók, tulajdonképpen a birtokos szerkezetek kérdéseivel, a melléknévfokozással járó rekcioval (Genitivi casus; Adjective Compatativi gradus Gen. Plurali *junguntur*; Nomina Adjectiva Dativis *junguntur*) foglalkozik. Itt kerül szóba a *suus, sua, suum* névmások román megfelelőinek kérdése, továbbá az ablativus absolutus ügye. E nyelvtani szerkezet neolatin nyelvekbeli sorsához, a kapcsolódó igen jelentős szakirodalomhoz is l. ALDO SCAGLIONE, *Ars grammatica. A bibliographic survey, two essays on the grammar of the Latin and Italian subjunctive, and a note on the ablative absolute*. In: *Janua Linguarum. Studia memoriae Nicolai van Wijk dedicata edenda curat C. H. van Schooneveld* Indiana University. Series Minor 77. Mouton, The Hague–Paris, 1970.); COLOMBAT i. m. 533–4. és passim.

A XX. regula a helyviszonyok *ubi* ’hol’, *quo* ’hova’, *unde* ’honnan’ kérdésekre válaszoló szerkezeteit említi, bemutatja egyes közszavak, földrajzi nevek (Nomina Propria Regionum, Urbium, Locorum &c.) határozószerepben való használatát. Ehhez l. COLOMBAT „Le traitement du Locatif”

című, a priscianusi előzményeket is tárgyaló fejezetét (i. m. 444–54). Az ILVal.-nak ez a része különben a pusztá grammatikumon túlmutató vonatkozásai miatt is tájékoztató értékűnek számíthat. Itt olvasható nyelvi szerkezet ugyanis például a következő (a kiadás mai latin betűs román változatában): 'Am fost în Țarigrad' *Fui Constantinopole*. (A szlávok Konstantinápolyt a VI. sz.-tól a város görög *Bazilisz pólisz* nevének tükörfordításával keletkezett [*bazilis* > *caesar* > *cár*] + [*pólisz* > *grad*] névvel *Carigrad*-nak hívják; I. MORAVCSIK i. m. 8–9. Ezt képviseli a román *Țapupad, Țarigrad* is.) De talán ennél is informatívabb a *Studii Claudiopoli; Profectus sum Varadinum*.

A XXI. regula a prepozíciók (melyek *diversos Casus admittunt*) rekióit tárgyalja, a XXII. az interjekciókét. Ezt követően a két „utolsó” szófajra vonatkozó megjegyzése: „Adverbia & Conjunctiones nullos fere casus regunt. Quae vero praepositionibus junguntur [s]uum c a s u m a d m i t t u n t” (75: 146; kiemelés tőlem – L. R.).

Mint már volt róla szó, ALVARES-kiadásoknak az ausztriai és az erdélyi iskolákban való használatát emlegeti ugyan CHIVU, de az ILVal. velük való kapcsolatának lehetőségét terjedelmi és szerkezeti okokra hivatkozva elveti (l. a forráskiadása 36. lapján olvashatókat).

Ha azonban az ALVARES-féle munkákat mégis nézegetni kezdjük, s éppen megfelelő példányra bukkantunk (sajnos az eredeti, illetőleg a római kiadások hasonmásai számomra nem hozzáférhetőek, s a világhálón sem bukkantam rájuk), kiderül, hogy regulákkal (egyes kiadásokban *praeceptum* a nevük) az egykori humanista nyelvtanokhoz hasonlóan ezek is dolgoznak. Így van ez a budai egyetemi nyomda által 1798-ban kiadott változatban is (Emanuelis Alvari e Societate Jesu. Liber II. De constructione octo partium orationis in usum mediae, et supremae grammatices classium. Cum fpec. Privil. Sac. Caesar. Reg. Apoft. Maieft... MTAK-példányának jelzete: 522.099). Ennek az „Appendix”-ében többször újrakezdődő számozású „Regula...” középcímek szerepelnek (l. pl. 70–4, 86. stb.).

Az ALVARES-, AJTAI- és ILVal.-részek egymáshoz való tartalmi viszonyának megítélésében az epikus kifejtésnél talán alkalmasabb lehet a táblázatos összevetés. Az ehhez felhasznált kiadások a következők: 1. *Praeceptum*-okra, nem *regulá*-kra tagoló, de a hivatkozott budainál korábbi és ráadásul kolozsvári, ezért az ILVal. szerzőjéhez talán „közelebb álló” kiadás: Emmanuelis Alvari, e Societate Jesu, de Institutione Grammatica Liber Secundus, Ad Veterum ferè Grammaticorum Rationem revocatus. De Constructione Octo Partium Orationis. Claudiopoli, Typis Acad. Soc. Jesu, 1729. (OSZK 34195, terjedelme 5+137 l.). – 2. A példaszók magyar és német megfeleltetéseit is megadja: *Principia seu Rudimenta Grammatices, ex Institutionibus Emmanuelis Alvari e Societate Jesu. Liber Primus. Claudiopoli, Typis Academicis Soc. Jesu. Anno M. DCC. LXVIII.* (OSZK L. lat. 366, terjedelme 136+20+32 l. – 3. A már hivatkozott AJTAI-kiadás.

Az összevetésből nem nehéz észrevenni, hogy az egyezések mellett „hiányok” és más eltérések is tapasztalhatók (erről l. még alább is).

### 1. táblázat

ALVARES: Kolozsvár, 1729.	ALVARES: Kolozsvár, 1768.	AJTAI: Nagyszeben, 1744.	ILVal.
1. I.: DE OCTO PARTIUM/ ORATIONIS/ CONSTRUCTIONE./ DE CONCORDANTIIS	135. I.: PRAECEPTIS ALIQUOT DE CONSTRUCTIONE	69–70. I.: Regulae constructionis	66/138. I.: De Partium Orationis Constructione
Nominis cum Verbo. Verbum finiti modi, poftulat ante fe	135. I.: <i>Praeceptum III.: VERBUM PERSONALE FINITI MODI.</i>	I. Regula: accedit verbum perfonale, in eo-/dem numero &	Regula I.: Omne Verbum personale habet ante se

ALVARES: Kolozsvár, 1729.	ALVARES: Kolozsvár, 1768.	AJTAI: Nagyszében, 1744.	ILVal.
Nominativum apertè, vel occultè: ejusdem numeri, & personae	<i>ANTECEDIT NOMINATIVUS APERTE, VEL OCCULTE, EJUSDEM NUMERI, &amp; PERSONAE...</i>	persona, apertè vel occultè, ut:...	nominativum ejusdem personae ac numeri, vel aperte, ut...
[folytatólagosan] Nam Verbum finiti modi ante se Accusativum habet... [helyesen: Verbum infiniti modi]	Verbum Personale infiniti modi, postulat ante se accusandi casum...	Regula VI.: Infinitivus, habet ante se Accusativum, quando particula <i>quod</i> , omittitur, ut:...	Regula II.: Verba Infinita ante se habent accusativum, post se vero casum verbi, ut ... – 123. sz. jegyzet: ilyen a románban nincs
	<i>135–6. l.: Praeceptum V.: OMNE VERBUM PERSONALE MODI, UTRUMQUE NOMINATIVUM HABERE POTEŢT, CUM UTRUMQUE NOMEN AD EANDEM REM PERTINET, CUJUS MODI MAXIME EST VERBUM SUBSTANTIVUM SUM...</i>	Regula VIII.: Verba Substantiva: <i>sum, forem, fio, existo, &amp; Passiva nuncupativa</i> , similiaque vim habentia, habent duos Nominativos. alterum ante, alterum post se, ut...	Regula III.: Multa verba neutra geminos nominativos admittunt, unum ante se, alterum post se, ut...
		Regula IV.: Verba Neutra, regunt Accusativum suae originis, vel cognate significationis, ut:...	
		Regula V.: Deponentia: Utor, fruor, fungor,... Ablativum adficiunt, ut: ...	
4. l.: ADJECTIVUM CUM SUBSTANTIVO NOMina Adjectiva, Pronomina, & Participia, cohaerent cum suis Substantivis Genere, Numero, & Casu	135. l.: Praeceptum I.: NOMina Adjectiva, Pronomina, Participia, cohaerent cum suis Substantivis genere, numero, & casu; ut...		Regula IV.: Nomina adjectiva. Pronomina. Participia masculina concordant cum suis substantivis in genere, numero & casu, dempto Genitivo & Dat. utriusque numeri, ut ... Regula V.: uez nőneműekkel
9. l.: SUBSTANTIVA CONTINUATA SUBstantiva continuata, quae ad			Regula VI.: Substantiva continuata ad eandem rem pertinentia casu

ALVARES: Kolozsvár, 1729.	ALVARES: Kolozsvár, 1768.	AJTAI: Nagyszében, 1744.	ILVal.
eandem rem ſpectant, casu concordant, quamvis genere, & numero aliquando diffentiant			consentiunt, quamvis Genere & Numero dissentiant et quidem in omnibus casibus, ut...
10. I.: INTERROGATIONIS, ATQUE RESPONSIONIS CONSENSUS. INTERrogatio, & Responſio caſu conſentiunt.	136. I.: Praeceptum VI.: Interrogatio, & Responſio caſu conſentiunt; ut...	78. I.: Regula I.: Responſio cum Interrogativo caſu, in verbis vero modo, tempore, & numero, convenire debet, ut:...	Regula VII.: Interrogatio et responſio caſu conſentiunt, ut...
10–11. I.: De Constructione Verbi Activi... DE PRIMIS ORDO ACTIVORUM. Verbum Activum poſt ſe accuſandi caſum poſtulāt	136. I.: Praeceptum VIII.: Verbum Activum, & quodvis actionem ſignificans, cujuſcunque id demum poſitionis ſit, poſt ſe accuſandi caſum poſtulāt; ut...	R Regula II.: Activa Verba, & Activè uſurpata, Adcuſativum regunt, ut:...	Regula VIII.: Omne Verbum activum poteſt ſecum accuſativum caſum, ut...
	136. I. Praeceptum X.: Quodvis verbum admittit Praepoſitionem cum ſuo caſu; ut...		70/142. I.: Regula XI.: Quodvis verbum personale admittere poteſt caſum praepoſitioni reſpondentem, ut...
	136. I. Praeceptum IX.: Verbum Paſſivum, ablativum cum Praepoſitione a vel ab, poſtuat poſt ſe...	Regula III.: Paſſiva verba & Paſſivam ſignificationem habentia regunt Ablativum cum praepoſitione [igy! L. R.] a & ab. ut:...	Reg. XII.: Verba paſſiva regunt ablativum cum praepoſitione a vel ab, ut...
	136. I. Praeceptum XI.: Quodvis Verbum admittit Dativum ejus perſonae, in cujuſ gratiam, commodum, vel incommodum aliquid fit...		Regula XIII.: Verba Impersonalia activae vocis Dativum non ſolum perſonae, ſed etiam rei admittunt, ut...
		Regula IX.: Impersonalia: <i>Decet, delectat,</i> ... Adcuſativum ante ſe habent, poſt ſe vero Genitivum vel Infinitivum, ut:...	
	136. I. Praeceptum XIV.		Regula XIV.
	Gerundia, Supina,		Participia Praeſentis

ALVARES: Kolozsvár, 1729.	ALVARES: Kolozsvár, 1768.	AJTAI: Nagyszeben, 1744.	ILVal.
	& Participia, postulant post se casus verborum, a quibus oriuntur; ut...		temporis regunt <tot> casus quot verba a quibus proficiscuntur, ut ... Idem est de Gerundiis in <i>do</i> ab activis vel Neutro activis descendentibus
	136. l.: praeceptum VII.: Quotiescumque duo nomina substantiva rerum diversarum in Oratione continuantur, alterum erit Genitivi casus ...		Regula XV.: Inter duo nomina substantiva ad res diversas pertinentia alterum est Genitivi casus, ut...
			Reg. XVI.: Adjectiva Comparativi gradus Gen. Plurali junguntur, ut ... <i>Major Prophetarum ...</i> Caeterum cum haec tum etiam adjectiva Positivi & Superlativi gradus frequentius cum praepositionibus ... <i>inter, ... de</i> construuntur, ut...
			72/144. l.: Regula XVII: MULTa Nomina Adjectiva Dativis junguntur, ut...
			Regula XVIII: Ablativi absoluti efferuntur participio praesenti, ut ... <i>Alias</i> cum praepositione post, ut...
99. l.: RECIPROCA SUI, SIBI, SE REciproca Sui, Sibi, Se, utimur, cum tertia persona transit in se ipsam, ut:...			Regula XIX: Reciprocis utendum, cum tertia persona transit in se ipsam, ut...
	136. l.: Praeceptum XII.: Tempus Acusativo, vel Ablativo casu effertur,		Regula XX. (4. bek.): Ad interrogationem <i>quamdiu?</i> ... respondetur



ALVARES: Kolozsvár, 1729.	ALVARES: Kolozsvár, 1768.	AJTAI: Nagyszében, 1744.	ILVal.
	ſi per <i>quamdiu</i> fiat Interrogatio; ut: ... Si vero per <i>quando</i> fiat interrogatio, Ablativo utemur; ut:...		Accusativo cum praepositione ... <i>usque</i> , ut ...
			Regula XXII. [5. bek.]: Atque haec pauca de Syntaxi dicta ſufficiunt cum uti ex allatis regulis apparet, Valachica conſtruendi ratio in paucis admodum a Latinis discrepet

A fentiek alapján az ILVal. kapcsolata ALVAREShez aligha vonható kétségbe. Fontosak lehetnek azonban a felsorolható különbségek is. Ezek sora tetszhet ki az ILVal. szintaxis előtti részének egy ALVARUS-kiadás megfelelő részével való összevetésből is. (Az összevetés alapján ALVARUSnak az előző összevetéshez is használt 1768-as kolozsvári kiadása szolgált.)

## 2. táblázat

ALVARES: Kolozsvár, 1768. – Liber I.	ILVal.
	II. Caput Secundum: De nominibus substantivis § Primus De Accidentibus Nominum § 2-dus De particulis Nominibus adjici solitis
1–8. l.: Prima nominum Declinatio. Secunda Declinatio Tertia Declinatio Quarta Declinatio Quinta Declinatio	§ 3-tius De Prima Declinatione § 4-tus Paradigma Singularis Numeri § 5-tus Paradigma Pluralis Numeri § 6-tus De Secunda Declinatione § 7-timus De Numero Plurali
	§ 8-tavus De Indeclinabilibus
	Caput Tertium § 1-mus De mutatione substantivorum § 2-dus De Formatione Diminutivorum § 3-tius De Nominibus Defectivis § 4-tus De Generibus Nominum
9–14. l.: De nominum adjectivorum declinationibus	Caput Quartum: De Nominibus Adejctivis
	§ 1-mus De mutatione Adjectivi masculini in foemininum
12–22. l.: Modus comparandi	§ 2-dus De comparatione Adjectivorum § 3-tius Paradigmata Comparationum § 4-tus De Concordantia adjectivi cum substantivo
22–3. l.: Nomina Anomala	
	Caput Quintum: De Pronomine

ALVARES: Kolozsvár, 1768. – Liber I.	ILVal.
22–7. I.: De pronominum Primitivorum Declinatione: ( <i>ego, nos, tu, vos, sui</i> )	§ 1-mus Paradigma Pronominum <i>Ego, Tu</i>
	§ 2-dus Paradigma pronominum Demonstrativorum
27–31. I.: De pronominum derivativorum declinatione ( <i>meus, Tuus</i> stb.)	§ 3-tius Paradigma Pronominum Possessivorum
Provocabulum, five Nomen Relativum, Qui, Quae, Quod Composita ex Provocabulo Quis, cu praecedit. Quifnam, quaenam, quodnam, vel quidnam Composita ex Quis, cum sequitur. Aliquis, aliqua, aliquod, vel aliquid, alicujus stb. Composita ex Provocabulo Qui Quicumque....	
	§ 4-tus De Pronominibus interrogativis § 5-tus De Reciprocis § 6-tus De Apostropho
31–120. I.: De verborum conjugatione	
De Verbi Substantivi Declinatione. <i>Sum</i> ....	Caput sextum: De Verbo Sustantivo <i>sum</i>
Prima Conjugatio (activ után rögtön a passiv is) II. Conjugatio ... III. Conjugatio ... IV. Conjugatio	Caput septimum: De verborum Conjugatione
	Caput Octavum. De Verbis Passivis
	Caput nonum: De Verbis Deponentibus
De verbis anomalis: compositis e Verbo <i>Sum</i> , <i>possum</i> stb.	
117–20. I.: De verborum impersonalium Declinatione	Caput Decimum: De verbis Impersonalibus § 1-mus Conjugatio Impersonalium Activae vocis § 2-dus Conjugatio Impersonalium Passivae Vocis
	§ 3-tius De Supplemento Verborum

4. Az eddigiek után talán jogos lehet a szerző kilétének szöbáhozatala is. CHIVU e fontos kérdésben az eddigi kutatás két nevesített és egy névtelen jelöltjéről számol be. TAGLIAVINI nyomán MIHAI GHERMAN jelöltje is az Erdélyi Iskola (Școala Ardeleană) egyik képviselője, GRIGORE MAIOR (1715–1785.). TAGLIAVINI egyéb hivatkozott adataira, érveire támaszkodva VIOLETA BARBU viszont a jezsuita forrásokban is emlegetett LADISLAUS DOBRA-ra (1720–1784.) gondol. (Dobra Ladislaus „Zalathnensis”-hez (1720 okt. 14.–1784. jan. 1.) l. LUKÁCS, Cat. gener. 1: 247.) Maga CHIVU ugyancsak jezsuita, de még azonosítatlan szerzővel számol. Mégpedig olyan valakivel, akinek – érdemben elsőként éppen általa tanulmányozott nyelvhasználata – hangtani, alaktani, jelentéstani tekintetben a Bánság, Bihar és Dél-Erdély (Alsó-Fehér és Hunyad megye) román irodalmi nyelvvel rokonítható. Úgy gondolja, hogy személyes kötődésekre utalhat a nyelvtani példanyaibeli földrajzi nevek közül főleg Kolozsvár és Nagyvárad neve (idézésüket l. fent).

A GRIGORE MAIOR jezsuita „vetélytársaként” szóba került LADISLAUS DOBRA-hoz is, további román jezsuitákhoz is feltétlen l. LADISLAUS POLGÁR, Bibliographia de historia Societatis Iesu in Regnis olim Corona Hungarica unitis (1560–1773.) (Institutum Historicum S. I.) Róma, 1957.; UŐ., Bibliography of the History of the Society of Jesus... (Sources and Studies for the History of the Jesuits) Volume I. Róma stb., 1967.; továbbá LUKÁCS LÁSZLÓ, Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773.) (Institutum Historicum S. I.) Róma, 1988. (Ehhez is l. SZILAS I. m. 134–6. Az osztrák rendtartomány jezsuitáinak

körében a román anyanyelvű papok és skolasztikusok száma 1773-ban 14 volt [a teljes létszám 1%-a], rajtuk kívül volt még 1 románul tudó testvér is. A románon kívül valamennyien ismertek más nyelvet is.) A meglehet, valóban informatív értékű *studui Claudiopoli* mondatra támaszkodva viszont érdemes lenne a további kiadott és kiadatlan jezsuita forrásoknak is utánajárni. Ennek bizonyosságául l. például a következő adatot: 1754/1761: „Dissertationes/ Excerptae/ ex/ Commentario/ Literali/ in omnes/ Novi Testamenti/ Libros/ R. P. D. Augustini Calmet,/ Ordinis S. Benedicti, Congregationis SS. Vitoni,/ & Hidulphi/ tomus secundus/ Tynaviae,/ Typis Academicis Societatis Jesu,/ Anno M. DCC. LIV.” E munka belső címlapján ez olvasható: „Dum/ Assertiones/ ex/ universa/ Philosophia/ In Alma, Regioque-principali/ Universitate/ Claudiopoitana/ Anno M. DCC. LXI./ mense augusto die./ publice propugnaret./ Nobilis, ac eruditus dominus/ Abrahamus Popp/ De Oláh-Dallya Natione Valachus./ Philosophiae in Secundum Annum/ Auditor/ ex/ Praelectionibus/ R. P. Adami Nyiro/ è Soc. Jesu,/ AA. LL. & Philosophiae Doctoris, Ejusdémque/ Professoris Publici Ordinarii/ Auditoribus Oblatæ/ Cluadiopoli,/ Typis Academicis Soc. Jesu” (OSZK. 313.225). – *Oláh-dálya (Daia Română)* 'helység Gyulafehérvártól délkeletre' (l. FNESz. *Székelydália* a., hivatkozással 1760–1762-beli előfordulásra).

A fent előadottakból kiemelve a XVI–XVIII. századi magyar grammatikákra tett utalásokat, úgy tűnik, némileg új helyzettel találjuk szemben magunkat. Mint ugyanis még az elmondottakból is észrevehető, ezek több – a szakirodalomban eddig kellőképpen nem tisztázott – egymás közötti hasonlóságot mutatnak. Felsejlenek továbbá az egyetemes nyelvleírás irodalommal való keresztül-kasul kapcsolódásai is.

Ahogy azonban ezek egyikéről sem, úgy az ILVal.-ról sem mondható, hogy valamely pontosan megjelölhető mű átvétele volna. Miközben ugyanis világosan felismerhető ez utóbbi szerzőjének kora nyelvleírás kultúrájában való nevelkedettsége, a román nyelv anyanyelvi tudása, az is elég határozottan megállapítható, hogy ismereteit – tévedésektől ugyan mentesen (ehhez l. CHIVU jegyzeteinek helyesbítő, bíráló megjegyzéseit), de mindenképpen önállóan dolgozva kamatoztatta.

5. Végül elengedhetetlennek tűnik visszatérni a „Praefatio” következő fontos részletére: „Latinae Linguae ... Valachicum hoc Idioma sua debet cunabula” (V/VI: 50). Hasonlóképpen érdemes lehet e tétel igazságát szemléltető nyelvtani egyezéseire hivatkozását újra idézni: „Atque haec pauca de Syntaxi dicta sufficiunt cum uti ex allatis regulis apparet, Valachica construendi ratio in paucis admodum a Latinis discrepet” (Regula XXII., 5. bek.). A XXI. századi olvasót mindezek talán a következők megjegyzésére is feljogosítják: 1. Az ILVal. a korszerű összehasonlító nyelvtudománynak SAJNOVICS „Demonstratio”-ja mellé (meglehet, akár eléje is) helyezhető legkorábbi termése; 2. az újlatin nyelvek egyik fontos tagjának vonatkozásában pedig – legalábbis a Kárpát-medence nyelvtudomány-történetében – mindenképpen elsőséget élvező műve.

Olyan munka, amely – ha keletkezésekor közismertté válik – feltehetően nem maradt volna helyeslő fogadtatás nélkül. Hiszen a román nyelv latinból származását nyelvtani rendszerének módszeres bemutatásával szakszerűen bizonyító ILVal. vélhető 1770 körüli megírásánál alig valamivel későbből adatolhatók a következő szakirodalmi tények. Mint arra ÉDER figyelmeztet (i. m. 54), PRAY GYÖRGY 1774-ben (Bécsben két kiadásban is) megjelent „Dissertationes historico-criticae in annales veteres hunnorum, avarum et hungarorum” című munkájában körülbelül 100 tételes szópár-jegyzékre támaszkodva nyilatkozik a román nyelv latinból származásáról. Ide kapcsolt forráshivatkozása (15. lap „s”) jegyzet): „Ex Libro, cui titulus: Iftoria delle moderne rivoluzioni de la Valachia – compolita da Antonmaria del Chiaro Fiorentino. In Venezia 1718. a pag. 237” (CHIARO írástörténeti vonatkozású román szakirodalmi felhasználásához l. VÍRTOSU i. m. 155). Mindezeket figyelembe véve talán az sem tekinthető pusztá véletlennek, hogy éppen a Pray-gyűjtemény (a budapesti Egyetemi Könyvtár) őrzi a következő címmel 1930-ban kiadott mű eredetijét is: DR. CARLO TAGLIAVINI (professore di linguistica romanza e filologia rumena nella

R. Università di Budapest. Membro corr. dell'Accademia Română Il „Lexicon Marsilianum.” Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio Filologico e testo. Accademia Română. Etudes et recherches. V. Cvltvra Națională. București.

BENKŐ JÓZSEF (1740–1814.) 1778-ban megjelent „Transsylvania”-jában maga összeállította szójegyzékkel érvel a román nyelv latinból származása mellett (l. ÉDER i. m. 52–4). 1791–1792-ből való következő sorai ráadásul nyelvcsaládban gondolkodásról tanúskodnak: „...a' Római nyelvet, mely is néhányféle fzőllások módjára ágazván; főképpen az idegen Nemzetekkel való megegyedés és küllő fzők bévétele miatt: azok fzerént támadtanak az Olafzok vagy Táliánok, Frantziák, Spanyorok [!] és némely más atyafias Nemzetek; melyek közzül valóknak lenni tartják magokat az Oláhok avagy Romunok is: kiknek nyelvek az Olafzokéval legatyafiságosabb” (A' magyar és török nyelv mely keveset egyezzen... Bézetés... §. I. 7. Kiadva: ÉDER i. m. 149–214; az idézett rész a 157. lapon). Nyelvrokonítási kérdésekkel kapcsolatban egyébként már 1760-ban megjelent munkájában hivatkozik JOSEPHUS SCALIGERre (1540–1609), aki alapvető eredményekre jutott a latin és neolatin nyelvek összetartozásának kérdésében (1599/1610: Diatriba de Europaeorum linguis) ÉDER i. m. 36–7). A későbbiek: BEREGSZÁSZI NAGY PÁL (1750 k.–1828.), SÁNDOR ISTVÁN (1750–1815.) és mások latin–román összehasonlító vizsgálódásaihoz l. GÁLDI LÁSZLÓ, Contributions hongroises à la découverte de la langue roumaine: ActaLingu. 7. 1958: 1–38.

Úgy tűnik tehát, hogy a szakmai nagyközönség által teljességében eddig még nem ismert ILVal. értékei az eddig vélt nyelvtanító könyv jellegén jóval túlmutatnak. Két nagy művelődési övezet nyelvelirási kultúráját nem csupán jól egybeillesztő, de anyagismeretét problémameglátásra és problémamegoldásra is felhasználni képes szerző munkáját tisztelhetjük benne. Forráskiadványként való megjelentetése a kötelező tudománytörténeti adósságtörlesztésnél tehát jóval több: jelentős nyereség is. Nem csupán a román, hanem az egyetemes, s benne nem utolsó sorban a magyar tudományosság számára is. Olyan – közel negyed évezrede értékesítésre váró – nyereség, melynek érdemibb hasznosítása további vizsgálódások nélkül aligha remélhető.

LŐRINCZI RÉKA